

n. abdühamid'in islam birliği siyasetine afrikalı sũfî zümrelerin güçlü desteđi

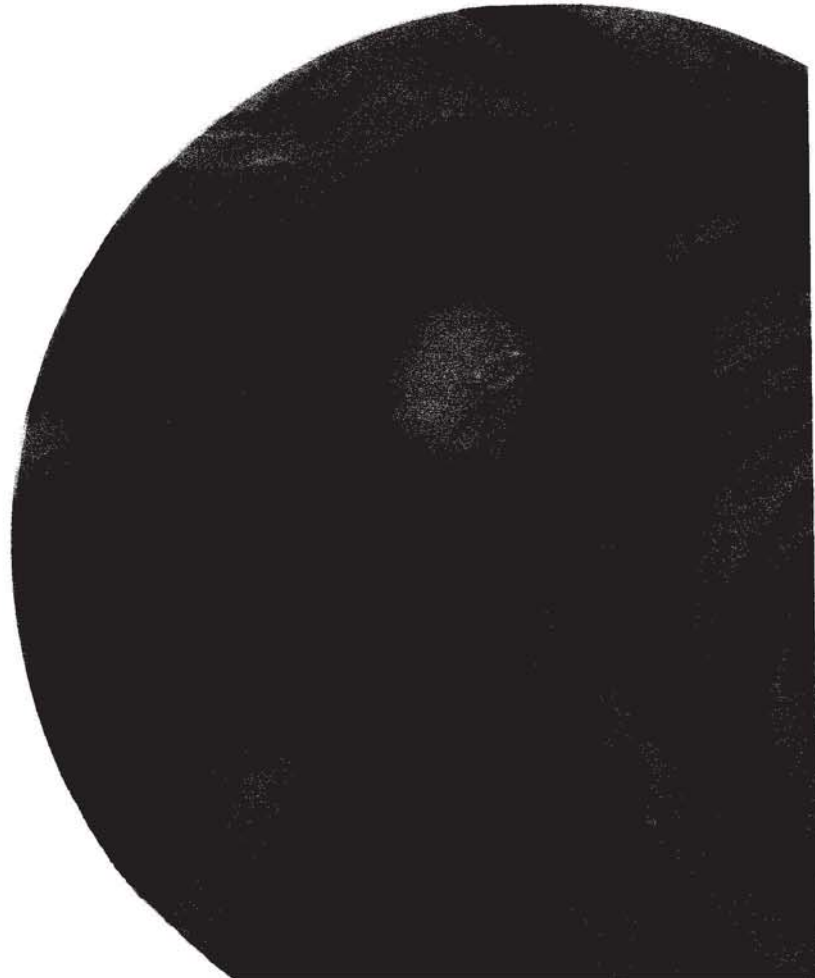
KADİR ÖZKÖSE

Doc. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Öndokuzuncu asır, dünya Müslümanlarının siyasî bağımsızlıklarını kaybetmeleriyle birlikte "Hilâfet" kurumundan çok şey beledikleri bir asırdı. Müslümanlar, Batıların "Panislâmizm" adını verdikleri İslam dayanışmasına eskiden beri kafa yormaktaydı. İslam dayanışması için kullanılan "İttihad-ı İslam"¹ veya panislâmizm bir teşkilât değil, temelde bir eğilimdir. İyi bir şekilde organize olan pan-islâmist propaganda yoktur. Ama bütün Müslüman halklarda panislâmist bir eğilim vardır.² Pan-islâmizmin gelişmesinin altında şu iki motivasyonu buluruz:

1. Batının artan üstünlüğü karşısında, Müslüman ülkelerin siyasî bağımsızlığının tehlikeye girmesi
2. Modern zamanda iletişimin artması.³

Sultan II. Abdülhamid, parçalanmakta olan ve bütün Avrupa'nın göz diktiği Osmanlı devletinin kurtuluşunu, Müslümanların birleşme-

sinde görmekteydi. Bunun gerçekleşmesi için, dîni siyasî bir faaliyet gösterdi. Bu siyaseti benimsemekteki amacı, Anadolu dışındaki bütün Müslümanları kendisine bağlamak, Batı emperyalizmine karşı Müslümanların birleşmesini sağlamaktır. Bunu yaparken de üzerinde taşıdığı hilafet sıfatından yararlanmaktaydı.⁴ Onun bu siyasetiyle, siyasî etkinliğini yıllardır kaybetmiş olan hilafet, yeniden uluslararası bir vasıf kazandı. II. Abdülhamid, kendisinden önce başlayan devleti kurtarma teşebbüslerinin başarısızlıkla neticelendiğini düşündü. Bunun üzerine hem iç hem de dış politikada, medrese ve tekke gibi iki temel müesseseye dayanmayı tercih etti.⁵

Sultan II. Abdülhamid, parçalanmakta olan ve bütün Avrupa'nın göz diktiği Osmanlı devletinin kurtuluşunu, Müslümanların birleşmesinde görmekteydi. Bunun gerçekleşmesi için, dîni siyasî bir faaliyet gösterdi. Bu siyaseti benimsemekteki amacı, Anadolu dışındaki bütün Müslümanları kendisine bağlamak, Batı emperyalizmine karşı Müslümanların birleşmesini sağlamaktır.

Çok önem verdiği kara ve demiryollarıyla, devletin birbirinden oldukça uzak coğrafi parçalarını madde plânında yakınlaştırmayı düşündü. Ülkenin her tarafına serpilmiş binlerce tekke ve şeyhlerle de, gönülden ve içten gelen manevî bir yakınlaşmayı tesis etmek, dağılmayı durdurmak istedi. Bu yüzden Batılı yazarlar, "*Pan-İslâmizm hareketinin, Sultan Abdülhamid tarafından tarikatlara dayanılarak yürütüldüğünü*" öne sürmekte ve Batı dünyası aleyhine olabilecek bu faaliyete bilhassa dikkat çekmektedir. Pan-islâmizm siyaseti, devletin muhtariyet isteyen muhtelif unsurlarını bir arada tutmayı amaç ediniyordu. Dağınık Müslüman unsurların, hilâfet merkezi etrafında toplanması düşünülmek-

teydi. Böylece Osmanlı devletinin varlığına hayatiyet kazandırmaya çalışıldı.⁶

Kendisinin, Şaziliyye şeyhi Muhammed Zafir Efendi'ye müntesip olduğu söylenen II. Abdülhamid, Ebu'l-Hüda Efendi ve Ahmed Zıyaud-din-i Gümüşhanevî gibi meşayih ile zaman zaman sohbet ederdi. Onlarla istişarede bulunur, görüş ve temennilerini almaya ayrı bir ehemmiyet verirdi. Afrika'dan Malezya takımadalarına kadar uzanan coğrafyada pan-islâmist hareketin bayrağını şeyhler taşıdı. Birbirleri ile buluştukları ve yönetiminin İstanbul'dan düzenlendiği merkez nokta ise Mekke idi. Tekkeleri ve şahsiyetleri ile milyonlara istikamet veren şeyhler, İslam dünyasının içinde bulunduğu durumdan derin bir ıstırap duyuyorlardı. Bu konuda üzerlerine düşen gayreti gösterme çabasındaydılar.⁷

Afrika meşayihinin gözde isimlerinden olan Muhammed b. Ali es-Senûsî de işgale uğrayan İslam dünyasının kurtuluşu için, ittihad-ı İslam düşüncesine büyük bel bağladı. Bilhassa siyasî yönden büyük ehemmiyet arzeden hac ibadetinden yararlanmaya çalıştı. Mekke'ye toplanan binlerce Müslümanla gerçekleştirdiği görüşmeler sayesinde kendi fikirlerini dünya Müslümanlarına ulaştırmaya gayret sarf etti. Aynı duygularla hareket eden Sultan Abdülhamid, İstanbul Hicaz ulaşımına büyük önem verdi ve Hicaz demiryolunu Medine'ye kadar ulaştırdı.⁸ Bu dönemde Sultan Abdülhamid, senede 100 km. demiryolu yaptırmaya muvafak oldu. Temel dinî kitaplar bastırılarak İslam ülkelerine ücretsiz dağıtıldı, devlet salnâmelelerinde vilâyetlerin tasnifine Edirne'den, Berlin Kongresi'nden sonra Hicaz'dan başlandı. Arap vilâyetleri birinci sınıf vilâyet hâline getirildi. Buralardaki mülkî amirlerin maaşları artırıldı. 1902'de İstanbul'da Arap aşiretlerinin ileri gelenlerinin çocukları için yatılı ve ücretsiz aşiret okulları kuruldu.⁹

Afrika'da olduğu kadar, tüm İslam dünyasında da üstün nüfûz ve aksiyona sahip tasavvuf önderlerinden olan Senûsîler, İslam inancının müdafaası ve hilafetin ihyası için her gün biraz daha fazla hamiyet ve gayret göstermekteydiler. Bu tutumları nedeniyle, kendilerine çok büyük hürmet beslenmekteydi. Muhammed b. Ali es-Senûsî ve Seyyid Mehdî'nin süreklilik arzeden bu çalışmaları sonucu, Senûsî hareketi İslam dünyasının en güçlü teşkilâtı hâline geldi. Hareket dînî olduğu kadar, askerî bir yapıya da sahipti. İslamî benliğe bürünmenin ve onun esaslarını uygulamanın yanında, Senûsî müridleri, kendilerini pan-islâmizm propagandalarına da adadılar.¹⁰ Bilhassa Mekke ve Medine'deki tekkelerin başına, Senûsî ihvanı arasında bilgi ve takvası ile en çok tanınmış ve hamiyet sahibi müntesipler yerleştirildi. Dolayısı ile bu mukaddemlerin hacı kitleleri üzerinde çok büyük tesiri vardı. Senûsîliğin böylesine güçlü hâkimiyetini kıskanan Vehhabîler ve daha sonraki dönemlerde Mekke şerifi, mukaddes beldelerdeki Senûsîlik gibi tarikatların artan üstünlüğünden pek hoşlanmadı.

Tarikatları Osmanlı siyasetinden koparıp kendi menfaatlerine hizmet ettirmenin yollarını araştırmak üzere, Fransız hükümeti, "Service des Affaires Musulmanes et Dahariennes" diye bir teşkilât kurdu.¹¹ 20 Nisan 1902 tarihinde Fransa'nın Cidde konsolosunun Paris'e gizli olarak yazdığı raporda, başta Şaziliyye tarikatı olmak üzere İslamî tarikatların nüfûzlarını kırmak için şu teklifleri önermektedir:

1. Mümkün mertebe, sağlık ve ekonomik sebepleri bahane ederek, müslüman teb'amızın Hicaz'a yapacakları hacı zorlaştırıp azaltmak.
2. Birbirine rakip olan tarikatlara, bir takım imtiyazlar tevcih ederek, bu rekabetin artmasına yardım etmek. Bu rekabetleri kendi menfaatlerimiz yönünde işletmek.

3. Mekke Şerifi'nin destek ve teveccühünü kazanmak.

4. Pan-islâmîst gayeler güden Müslüman kitleleri takip altında tutmak.¹²

Senûsîler Müslümanların güçlü devlet teşkilâtına sahip olması konusunda oldukça çaba sarfettiler. Müslümanların siyâsî yaşamları noktasında farklı ve alternatif yaklaşımlara sahip oldular.¹³ İslam tarihi boyunca, siyâsî rejim olarak benimsenen imamet ve hilafet düşüncesi toplumsal ve dînî bir içeriğe sahipti. Muhammed b. Ali es-Senûsî de imamet düşüncesine büyük önem verdi. Bu nedenle, Osmanlı devletine karşı tavır koymaktan sürekli kaçındı. Ayrıca, Seyyid Mehdî'nin Sultan II. Abdülhamid'e karşı hüsn-i niyet beslemesi, sultanın hilafet makamına saygınlık kazandırma girişiminde etkili oldu.

Afrika'da olduğu kadar, tüm İslam dünyasında da üstün nüfûz ve aksiyona sahip tasavvuf önderlerinden olan Senûsîler, İslam inancının müdafaası ve hilafetin ihyası için her gün biraz daha fazla hamiyet ve gayret göstermekteydiler. Bu tutumları nedeniyle, kendilerine çok büyük hürmet beslenmekteydi.

Senûsî anlayışında imamet, hem sosyal ve siyasal hem de dînî bir muhtevaya sahipti. Senûsîliğin politik bir çehreye bürünmesi Seyyid Mehdî'nin girişimleri ile başladı. Fransız ve İtalyan işgal güçlerine karşı, direnişin bayrak ismi Seyyid Ahmed eş-Şerif'le devam etti.

Senûsîlik, devrimciliğe de asla taraf değildi. Ayaklanma, isyan, kargaşa ve yıldırma hareketlerini uygun görmüyordu. Çünkü bu tür yaklaşımlardan elde edilebilecek başarıların uzun ömürlü olamayacağı düşünülüyordu. Senûsî liderleri, hilafet merkezine karşı isyan etmeyi uygun bulmuyorlardı. İsmen de olsa halifenin kendilerinin en üst düzey temsilcisi konumunda bulunduğunu düşünüyor-

lardı. Halifeye karşı isyan ve başkaldırıda bulunmanın, Senûsîliğin İslam birliğini sağlama düşüncesine zarar vereceğine inanılıyordu. Son derece akıllı ve de bilinçli hareket etmeleri sonucunda, hilafet merkezinin dik kat ve takdirlerini üzerlerine çekmeyi başarmışlardı.¹⁴ Her ne kadar bir takım Osmanlı, Mısırlı, Faslı ve Tunuslu yönetici ve ulema sınıfına karşı mesafeli davranışlar da¹⁵ Senûsîlerin bu ülke halkları ve devletleri ile alıp veremeyeceği bulunmuyordu. Senûsî liderleri, komşu devletler ve Avrupa devletleri ile ilişkilerini kesecek tarzda düşmanca bir siyaset izlemiyorlardı. Hareket, kendilerine biçilen kefeni yırtmaya çalışıyor ve önlerindeki engelleri aşmanın mücadelesini veriyordu. Kendileri açısından net olmayan siyasî otoritelerle işbirliğine girmediler. Örneğin; Osmanlı Rus savaşı sırasında Osmanlı devletinin kendilerinden istediği askerî yardıma karşılık vermediler,¹⁶ Tunus'ta Fransız nüfûzunu kırmak için kendilerine yardıma hazır olduklarını söyleyen İtalya'yı samimi bulmadılar, Arabi Paşa'nın Mısır'da başlattığı isyana katılmadılar.¹⁷ John Ninet, 1883 yılında yayımlanan eserinde, Arabi Paşa'nın Mısır milliyetçisi bir insan, Muhammed Mehdî'ninse Kuzey Afrika'nın en büyük teşkilât lideri olduğunu söyler. Seyyid Mehdî İslam kardeşliğini ve Müslümanların vahdetini candan dileyen ve bu uğurda çaba harcayan bir önderdir. Bu nedenle her ikisinin ortak bir siyasî çizgide buluşmasının mümkün olmadığını dile getirir.¹⁸ Müslümanların tek bayrak altında bütünleşmesi, İslam birliğinin tesisi, Senûsîliğin en büyük ideali idi. Mezhep taassubunu ortadan kaldırmaya yoğun gayret sarfeden Senûsiyye tarikatı, mezheplerin herbirine eşit mesafede yaklaşılmasını gaye edindi.¹⁹ Muhammed Esed'in, "İtalyan işgaline maruz kalınmasaydı, Senûsiyye tarikatı İslam dünyasının toparlanmasını sağlayabilecekti."²⁰ tesbitini yerinde bulmaktayız. ■

dipnotlar

- 1 Mümtaz'er Türköne ve Ümit Özdağ, *19. Asırda Batının Gözüyle Siyasî İslam ve Pan-İslamizm*, Rehber Yayınları, Ankara 1993, s. 8-13.
- 2 C. H. Becker, "Panİslamizm", *Siyasî İslam ve Pan-İslamizm*, haz.: Mümtaz'er Türköne, Ümit Özdağ, Ankara 1993, s. 40.
- 3 Arminius Vambery, "Pan-İslamizm", *Siyasî İslam ve Panİslamizm*, çev.: Mümtaz'er, Türköne, Ankara 1993, s. 44.
- 4 T. W. Arnold, *The Caliphate*, II. baskı, Londra 1965 s. 173-174; İ. Süreyya Sırma, *II. Abdulhamid'in İslam Birliği Siyaseti*, Beyan Yayınları, İstanbul 1985, s. 59-60.
- 5 İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, İstanbul 1993, s. 218.
- 6 Gündüz, *a.g.e.*, s. 218-19.
- 7 Von Eckardt, "Pan-İslamizm ve İslam Misyonu", *Siyasî İslam ve Panİslamizm*, haz. Mümtaz'er Türköne, Ankara 1993, s. 34, 66.
- 8 İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, Risale Yayınları, İstanbul 1986, c. I, s. xxix.
- 9 Becker, "Panİslamizm", *a.g.e.*, s. 37.
- 10 Lathrop Stoddard, *Hâdirü'l-Âlemi'l-İslami*, Arp. ter. ve tah. Şekip Arslan, Cif 1352/1934, c. I, s. 299.
- 11 İhsan Süreyya Sırma, "Quelques Documentants Inédits sur le Rôle des Confreries (tarikat) dan la Politique Pan-İslamiste du Sultan Abdulhamid II.", *İslamî İlimler Fakültesi Dergisi*, S. 3, Ankara 1979, doc. no: 3.
- 12 İhsan Süreyya Sırma, "Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde Büyük Rol Oynayan Tarikatlara Dair Bir Vesika", *İstanbul Edebiyat Fakültesi, Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 7-8, İstanbul 1977, s. 185.
- 13 Louis Rinn, *Marabout et Khouan*, Cezayir 1884, s. 44-5.
- 14 E. E. Evans-Pritchard, *The Sanusi of Cyrenaica*, Oxford 1949, s. 6-8; Duveyrier, *Le Confrerie*, s. 23-4.
- 15 Rinn, *Morabout*, s. 510; L. Charles Feraud, *Annales Tripolitaines*, Tunus 1927, s. 443.
- 16 Mohammed ben Otsmane al-Hachaichi, *Voyages av Pays des Senaussia a Travers la Tripolitane et les Pays Tovorag*, Paris 1912, s. 96.
- 17 D. D. M. R. A. S. Canon Sell, *The Religious Orders of İslam*, London 1976, s. 110; Abduh Bedevî, *Maa hareketi'l-İslam fi 'Ifrikiyye -dirâsetün min hilâli'd-düvel-i'leti kâmet kable'l-isti'mar-*, *el-Hey'etü'l-Misriyye*, Kahire 1970, s. 112.
- 18 John Ninet, *Origin of the National Party in Egypt*, London 1883, s. 67.
- 19 Bedevî, *a.g.e.*, s. 107.
- 20 Muhammed Esed, *Mekke'ye Giden Yol*, çev. Cahit Kaytak, İnsan Yayınları, İstanbul 1988, s. 401.